

De Brabantdam in Gent (O.-VI.)

Geert Vermeiren & Marie-Anne Bru

OVERDRUK UIT:

Kroniek Archaeologia Mediaevalis, Namen, 2017, nr. 40, p.117-121.

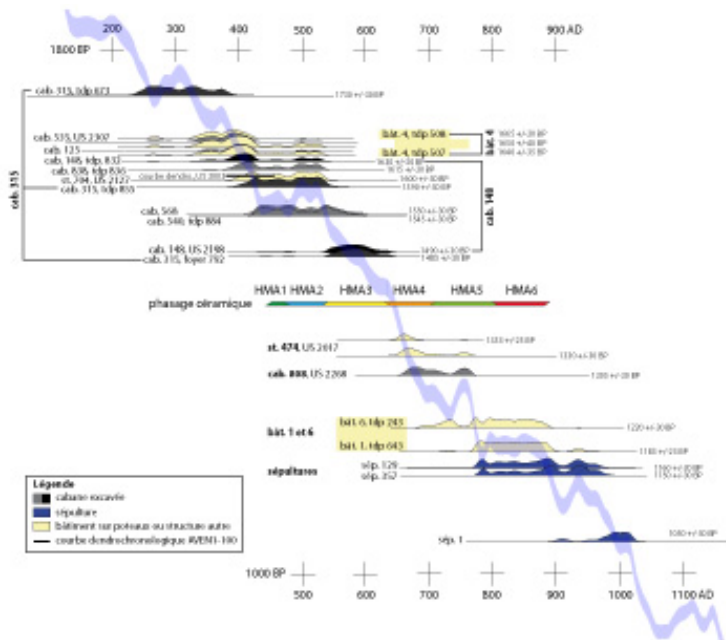

Fig.2 : Données typochronologiques et datations radiocarbones et dendrochronologiques sur l'habitat altomédiéval de la ZAC du Mont Aigu (comm. d'Avenay-Val-d'Or, Marne, France)

dont un four construit multi-phasé (datation archéomagnétique), attestent une activité domestique au sein de cet habitat. À partir de la deuxième moitié du VIIe siècle, les données archéologiques suggèrent un développement important de l'habitat, en particulier dans sa partie méridionale avec entre autres la construction de grands bâtiments à deux nefs où l'occu-

pation se développe au cours du IXe siècle. Au nord, l'orientation distincte de plusieurs cabanes excavées datées du IXe siècle et de trois bâtiments permettent de proposer l'implantation d'une deuxième unité d'habitat. Les études réalisées apportent des données inédites quant à la production et à la consommation carnée (archéozoologie) et végétale (carpologie) dans leur environnement (anthracologie), en particulier pour deux phases d'occupation, la 2e moitié du VIIe siècle et le IXe siècle, les mieux documentées. Plusieurs sépultures, au moins deux au sein de l'habitat, et trois autres à l'extrémité du chemin creux démontrent une fréquentation des lieux jusqu'à la fin du Xe/début du XIe siècle (datation ¹⁴C).

Cette fouille a ainsi permis d'étudier une nouvelle installation rurale alto-médiévale dans cette partie de la Montagne de Reims où l'occupation se développe, comme en attestent deux autres habitats alto-médiévaux fouillés récemment (Dizy et Avenay-Val-d'Or) et les fondations de trois abbayes sous contrôle de l'archevêché rémois (Verzy, Hautvillers et Avenay).

De Brabantdam in Gent (O.-VI.)

GEERT VERMEIREN & MARIE-ANNE BRU

Van 8 tot 23 augustus 2016 werd door Stadsarcheologie Gent, in samenwerking met Marjolein Van der Waa van Studiebureau Archeologie, de laatste hand gelegd aan het archeologisch onderzoek in het kader van de BraVoKo-werken in de Brabantdam (opgravingsvergunning 2016/284). Deze laatste fase gebeurde in de vorm van vier dwarscoupes op de Brabantdam tussen Gouvernmentstraat en Watermolenstraat en een opgravingsvlak tussen Watermolenstraat en François Laurentplein. Zoals het een goed einde betaamt, vielen hierbij een aantal puzzelstukken op hun plaats die belangrijk zijn voor het aspect van de 12de-eeuwse stadsomwalling van Gent. De resultaten van het onderzoek, konden gecombineerd worden met het eerdere onderzoek ter hoogte van de Sint-Jansvest, waar een deel van het verhaal rond het graven van de Ketelvest werd vastgesteld. Ook de wegen buiten het toenmalige Gentse grondgebied verdienen een link met de wegen binnen de stad. Met dit voorlopige sluitstuk wordt gepoogd een overzicht te bieden van de archeologische registraties in het bredere perspectief van de historische ontwikkelingen van Gent en dit op de as van de Kouter tot Vlaanderenstraat.

Fig. 1: Situering van de opgravingsvlakken in het BraVoKo-project (Stad Gent, De Zwarte Doos, Stadsarcheologie).

Oudste resultaten

De oudste resultaten deden zich voor als een cultuurlaag die in Coupe 3 in de Brabantdam te zien was net boven de moederbodem (L70 en L71 tussen ca. 7.15-8.00 T.A.W.). Het ging om een licht bruingrijs homogeen zanderig pakket. Het pakket leek gelijkaardig aan de oorspronkelijke bodemopbouw die aan de Vogelmarkt, zijde Kouter, werd vastgesteld in het onderzoek van 2015. Bodemkundige analyse leerde toen dat het om een middeleeuwse landbouw-/akkerlaag ging. Uit stratigrafisch onderzoek door Ruben Willaert bvba in het voorjaar van 2007 aan de Klein vleeshuissteeg bleek dat in de zuidelijke

zone van het opgravingsterrein de moederbodem werd afgedekt door waarschijnlijk dezelfde 12de-eeuwse cultuurlaag, daar op zijn beurt afgedekt door de stadswal opgebouwd met het graven van de Ketelvest. Algemeen kan gesteld worden dat deze zone vóór het uitgraven van de Ketelvest en de aanleg van de stadswal wellicht grotendeels in gebruik was als land- of tuinbouwgrond. Sporen van middeleeuwse bewoning uit dezelfde periode werden in de Brabantdam niet aangetroffen.

Oude wegen

Op het kruispunt Watermolenstraat-Brabantdam werd bij de aanleg van een nieuwe collector een werfopvolging georganiseerd. Op een diepte van ca. 3 m onder het huidige straatniveau werd een wegdek van liggende houtfragmenten vastgesteld. Momenteel wordt aangenomen dat dit kan gekoppeld worden aan één van de opeenvolgende wegniveaus die in 2015 werden vastgesteld in de opgravingsputten in de Brabantdam tussen François Laurentplein en Hippoliet Lippensplein en die in de 12de eeuw kon worden geplaatst aan de hand van het verzamelde materiaal. Tijdens dit eerdere onderzoek kon worden geconcludeerd dat de Brabantdam die men als een dijkweg bij de Schelde beschouwde, stelselmatig werd opgehoogd en er aldus een stratigrafie ontstond van zes oudere wegniveaus. De aangetroffen schelpen van rivier-erwtmossel en zoetwater-neriet bevestigen de idee dat deze wegniveaus overstromden en dus noodzakelijkerwijs opgehoogd werden.

Omwalling en Brabantpoort

De opgravingen brachten verschillende aspecten aan het licht die verband houden met de begrenzing en de ontwikkeling van het 12de-eeuwse Gent. De Ketelvest is in oorsprong een kunstmatig gegraven kanaal, bedoeld om de Leie met de Schelde te verbinden en zo de watergordel, waarvan ook de voormalige Houtlei deel uitmaakte, rond de toenmalige stad Gent te sluiten. De Ketelvest is het enige onderdeel van deze stadsomwalling, dat nog steeds als dusdanig herkenbaar is. De uitgegraven grond werd gebruikt om aan stadszijde een aarden wal op te werpen. Tussen de wal en de Ketelvest bevond zich een dode strook uit tactisch-strategische redenen en om te vermijden dat de wal door erosie in de Ketelvest zou afglijden. Traditioneel wordt het graven van de Ketelvest omstreeks 1100 gedateerd. Bij het archeologisch onderzoek op de percelen Kouter-Klein vleeshuissteeg in 2007, door Ruben Willaert bvba, kon archeologisch vastgesteld worden dat de aarden wal niet vóór de tweede helft van de 12de

eeuw moet worden gedateerd en dat hij dus iets jonger is dan algemeen werd aangenomen. Door de uitbreiding van de stad en de aanleg van een nieuwe stadomwalling in de loop van de 14de eeuw, verloor de oude wal zijn functie en werd hij genivelleerd tot op het niveau van het laatmiddeleeuwse loopvlak aan stadszijde.

Op de Sint-Jansvest, in de oksel waar Ketelvest en Schelde elkaar treffen, kon door Stadsarcheologie Gent in 2014 archeologisch vastgesteld worden dat het zand om de wal op te werpen, daadwerkelijk afkomstig was van het uitgraven van de Ketelvest. Deze opgeworpen grond doet zich voor als een zandig pakket met fijn kwartszand, glauconiet, kalkfragmenten en sporadisch houtskool. In dit pakket was geen gelaagdheid zichtbaar. Dit wijst op het in één fase opgooien van de ophoging. De aanwezigheid van wortelsporen duidt tevens op een zwakke bodemvorming. Na de fase van de aarden wal werden aan deze stadsvesting stenen versterkingen en poorten toegevoegd zoals onder andere de Brabantpoort in de Brabantdam. Andere onderdelen van deze stenen fortificatiegordel waren eerder al aangesneden, onder andere aan de Nieuwbrugkaai, de Poel, de Oude Houtlei en de Posteernestraat.

Fig. 2: Restanten in Doornikse kalksteen van de Brabantpoort (Stad Gent, De Zwarte Doos, Stadsarcheologie).

De herinrichting van het Brabantdam-Vogelmarkt-Kouter-traject voorziet in de volledige aanpak van een belangrijk deel van de historische handelsas van Gent richting Brabant. Aan de linkeroever van de Schelde bevond zich de Brabantpoort, die een eerste keer wordt vermeld in toltarieven van 1199. In 1540 beval Keizer Karel de afbraak van de poort in het kader van zijn sancties tegen de opstandige Gentenaars. Na een gedeeltelijke afbraak in 1562 verdwenen de laatste restanten van de nevengebouwen in 1779, doch op het stadsplan van Hondius, 1641, (Archief Gent, SAG_IC_DK_1_13) was de poort zelf al volledig verdwenen.

Tijdens de opgravingen in 2016 werden de restanten van de Brabantpoort opgegraven. Het ging om een noordwest-zuidoost lopende muur in Doornikse kalksteen van ca. 3.50 m dik, bewaard tot op een gemiddelde hoogte van ca. 7.60 T.A.W. De onderkant van de muur kon niet bereikt worden, wel kon deze gevolgd worden tot op een diepte van 5.84 T.A.W. Zowel aan de oost- als aan de westzijde was deze afgewerkt met een parement van mooi gehouwen blokken Doornikse kalksteen, de kern bestond uit breuksteen. Het geheel was opgevoegd met een beige kalkmortel. De oostzijde was voorzien van een gewelfaanzet in gebakken platte tegels van 25/26 x 10.5/11/12 x 4/4.5 cm en opgevoegd met een harde witte kalkmortel (op ca. 6.70 T.A.W.). Het verloop van de muur kende in het noorden een lichte knik. Aan de hand van de bestaande iconografie zijn er verschillende voorstellingsvormen van de Brabantpoort gekend. Op het Panoramisch Gezicht op Gent uit 1534 (STAM, Gent) staat deze ingetekend als een imposante vierkante toren van twee bouwlagen en een spits dak waardoor men de stad binnenkwam of verliet. Het hydrografische plan van Gent van iets later in de 16de eeuw (Archief Gent, SAG_IC_AG_L_1_3) getuigt dan weer van een eerder bescheidenere poortdoorgang. Op basis van

het archeologische onderzoek moet eerder gedacht worden aan een poortdoorgang dan wel een echt poortgebouw. Het loopniveau is nergens bewaard. De aanzet naar het bakstenen gewelf in het noorden moet hoogstwaarschijnlijk geïnterpreteerd worden als de start van een brug over de Schelde die later is ingebracht.

Tegen de restanten van de poort is tegen en over de noordzijde een oost-west lopende muur in Doornikse kalksteen aangelegd die over een lengte van 2.10 m te volgen was. Deze was opgevoegd met een beigegroene kalkmortel en bewaard tot op een hoogte van 8.18 T.A.W. De 11 cm brede versnijding bevond zich op 7.40-7.23 T.A.W. In een latere fase werden aanpassingen uitgevoerd in bakstenen van 25 x 12 x 5 cm. Deze muur was waarschijnlijk onderdeel van een leprozenhuis dat naast de poort staat afgebeeld op het 16de-eeuwse hydrografische plan.

Latere wegen en bebouwing

Aan de hand van de vier uitgezette dwarsdoorsneden in de Brabantdam kon door middel van een extrapolatie van de aangetroffen muurresten in de respectievelijke noord- en zuidprofielen de as van de oorspronkelijke Brabantdam richting Brabantpoort worden uitgezet. Deze was beduidend smaller (minder dan 10 m in vergelijking met de huidige bijna 20 m) dan het huidige 19de-eeuwse straatbeeld met empiregevels. In Coupes 1 en 2 werd telkens aan de noordzijde een bakstenen oost-west lopende muur aangesneden die de noordelijke rooilijn vormde (S1 in Coupe 1: 8.90-7.74 T.A.W.; S7 in Coupe 2: 8.22-7.92 T.A.W.); in Coupes 3 en 4 werden muren aangesneden in het zuiden als aanduiding van de zuidelijke rooilijn. In Coupe 3 ging het om een oost-west lopende muur in Doornikse kalksteen en baksteen (S10 en S12) (ca. 9.00-7.50 T.A.W.) met een 8 cm brede versnijding op ca. 8.16 T.A.W. In Coupe 4 werd een oost-west lopende muur in Doornikse kalksteen (S15), opgevoegd met een grijswitte zachte kalkmortel, opgegraven die in het oosten de hoek maakte naar het zuiden (S13: ca. 9.75-8.80 T.A.W.). S15 kon gevolgd worden over een lengte van ca. 160 cm en was 108 cm breed (ca. 9.75-8.35 T.A.W.). De binnenzijde van de ruimte was bepleisterd. Op 8.80 T.A.W. bevond zich de vloer in Doornikse kalksteentegels van 80 x 88 cm. Deze moeten waarschijnlijk geïnterpreteerd worden als de restanten van een voormalig middeleeuws stadshuis of ‘Steen’.

Fig. 3: De Brabantpoort op het Panoramisch Gezicht op Gent, 1534 (STAM Gent © www.lukasweb.be - Art in Flanders vzw, foto Hugo Maertens).

Conclusie

Met deze fase wordt een punt gezet achter het archeologisch onderzoek in het BraVo-Ko-project. Hierdoor is een duidelijker beeld verkregen van een deel van Gent waar tot nog toe maar beperkte informatie over voor handen was. De opbouw van deze invalsweg naar Gent is bestudeerd en toont aan dat men hier steeds heeft moeten rekening houden met het ophogen van de weg omwille van waterproblemen. Ook de evolutie van de 12de-eeuwse stadsomwalling evenals zijn uitzicht zijn bekeken. De functie van de opgegraven torenconstructie op de Sint-Jansvest kan hiermee trouwens in verband gebracht worden. De aan het licht gekomen funderingen leren tevens

iets over de positie en opbouw van de Brabantpoort en de bijhorende brug. Het deel van de weg stadinwaarts is in de loop der tijden aangepast en verbreed. Het oorspronkelijke verloop werd achterhaald en verschillende gebouwen langs deze route werden aangesneden. Het bouwblok tussen de Brabanddam en de Kouter leverde onder andere informatie op over het voormalige Klein Vleeshuis.

Conservation préventive et curative de vestiges archéologiques mis en valeur dans le cadre de leur accessibilité au public – bilans et perspectives

NANCY VERSTRAELEN

Que ce soit pour des raisons identitaires, pour la valeur historique, scientifique de reliquats archéologiques, il n'est pas rare ça et là sur le globe, de devoir en assumer la conservation parfois dans le cadre de leur présentation au public. Dans des contextes urbanisés, le défi est difficile car souvent, étant à l'origine de la ville qui les héberge, ils sont denses, complexes, nombreux et entourés de multiples contraintes fort peu propices finalement à leur préservation. La conservation d'un site archéologique en milieu urbain ou rural, dont les vestiges sont enfouis, laissés à l'air libre et/ou toujours conservés en élévation est rendue extrêmement complexe par la multitude des paramètres à prendre en considération, par leur mode de fonctionnement et par les jeux d'interaction qui les régissent.

Confronté à ce type de problématique depuis près de 15 ans au sein du Service public de Wallonie, la méthode que nous proposons est initiée dès 1998 suite aux travaux d'aménagements de la place Saint-Lambert à Liège (Belgique) dans la perspective de la sauvegarde puis de la mise en valeur de ses vestiges au sein de l'Archéoforum (une crypte aménagée sous la place et accessible au public en 2003). Dans la foulée de cette première expérience, nous avons eu au travers de l'approche d'autres biens patrimoniaux conservés dans des environnements spécifiques et variés, l'opportunité de développer un savoir-faire et notre institution apporte son aide sur différents sites de manière générale en proposant des recommandations ou plus spécifiquement en contribuant à l'équipement, la capture des données, leur analyse mais aussi à la formation des gestionnaires et des différents intervenants responsables de l'entretien et de la préservation ultérieure d'un bien patrimonial.

Parmi ceux-ci notons les vestiges de l'ancienne infirmerie de l'abbaye bénédictine Saint-Jacques à Liège (Belgique) qui datent en grande partie du ^{xiv}^e siècle. Ancré dans un contexte urbain, le bâtiment remanié mais toujours en élévation conserve une grande partie des structures médiévales originelles ainsi qu'une succession d'ajouts postérieurs dont notamment des peintures murales remarquables du ^{xvi}^e siècle.

Devant l'ampleur et la qualité des découvertes de l'époque médiévale notamment effectuées au centre de la cité interdite de l'ancienne Citadelle Impériale de Ba Dinh à Hanoï (Vietnam) par l'Académie des Sciences Sociales du Vietnam (VASS) depuis 2004, les autorités vietnamiennes décident de valoriser une partie des vestiges mis au jour pour les rendre accessibles au public. Classés depuis 2010 au rang de patrimoine mondial de l'Humanité (UNESCO), ils bénéficient d'un important programme de conservation en vue de leur valorisation dans un nouvel ensemble muséal intégré au projet de l'Assemblée Générale. Grâce au soutien financier de WBI (Wallonie-Bruxelles-international), une collaboration est mise en place entre le VASS et le SPW pour guider les partenaires à assurer le monitoring, la conservation et la pérennité des vestiges archéologiques autant dans l'immédiat que dans le cadre des aménagements futurs.